

од кога и небо диже руке. Потреба за епифанијом се обистинује сразмерна (не)људском деловању у слици неизбежне апокалипсе.

Збирка *Исусов ѝрн* Слободана Јовића показала се као својеврстан ламент над човеком. Опомена човечанству сведеном на материјално ишчитава се као лајтмотивска порука, док једноставан, неоптерећен израз сугерише потребу да се исто саопшти свакоме. Без обзира на слабије тачке, попут западања у шаблоне, претераног идеализовања села и наивног метапоетичког израза, збирка показује зрелог, усредсређеног песника. Напуштајући химничне оквири, аутор креира болно дистопичну визију „дрног времена опадања”. Због наведеног и не чуди смештање *Исусовој ѝрни* у ужи избор за награду Бранко Миљковић. Слободан Јовић успешно наставља линију религиозне поезије у српској књижевној свести и поништава њена ограничења.

Ленка НАСТАСИЋ

СИГНАЛ ЈЕ ОДЛИЧАН ПЛИВАЧ

Тумачења сиџализма, зборник радова, прир. Јелена Марићевић Балаћ, Еверест Медиа, Београд 2021

Тумачења сиџализма представља седамдесет прву одредницу у дуготрајној библиотеци „Сигнал”, едицији која је започела 1970. године објављивањем истоимене збирке песама Мирољуба Тодоровића, идејног творца овог неоавангардног покрета. Уједно, *Тумачења сиџализма* су и шести тематски зборник разнородних текстова о бројним сигналистичким феноменима. Поред најбројнијих научних радова, у зборнику се могу пронаћи и прикази, критике и есеји.

За разлику од претходног зборника *Токови сиџализма* (2018) који је био подељен, према врсти текстова, на „Приказе” и „Чланке и есеје”, *Тумачења* су организована у шест тематских целина, овим редоследом: „Сигнализам: теорија, поетика, историја”, „Сигнализам у свету. Сигнализам као призма српско-пољских веза”, „Токови рецепције сигнала”, „О сигналистичкој прози”, „О сигналистичкој поезији” и „Интердисциплинарни и интермедијални хоризонти сигнала”. Зборник обухвата двадесет пет текстова петнаест различитих аутора. Таква диспропорција аутора и чланака доказ је да у савременој науци о књижевности постоји више научника чија је ужа област интересовања управо сигнала.

Прва три текста теоријског карактера део су докторске дисертације у настајању Ивана Шгерлемана, насловљене *Есејијика сиџализма*. Она су и одличан увод у зборник, јер у њима аутор мапира кључне сигналистичке

појмове и идеје, као што су, рецимо, сцијентизам, глобалистичка визија уметности, сумња у језик, компјутерска поезија и еволуција. Четврти текст, чији је аутор, такође, Штерлеман, јесте прештампан есеј о сигналистичким манифестима, претходно објављен у априлском броју *Лейтмотивса Мајице српске* 2020. године. Пишући најпре о поетици манифеста уопште, Штерлеман оцењује стил Тодоровићевих манифеста као мање агресиван и рушилачки у односу на оне из епохе историјске авангарде и додаје да су они првенствено теоријска објашњења савремене уметности. У последњем тексту прве целине „Сигнализам и надреализам” Душана Стојковића тумаче се Тодоровићеве аутопоетички искази о надреализму, да би се на крају стекла потпунија слика о односу сигнализма и историјске авангарде уопште. Поред надреализма, Стојковић испитује и корелације између Тодоровићеве поезике и дадаизма, чешког конструктивизма и француског ташизма. Долази се до закључка да је сигнализам заправо деперсонализовани надреализам, дубоко утемељен у књижевној традицији.

Другу целину чини кохерентнија група текстова о рецепцији сигнализма у свету са акцентом на Пољску. Сигнализам, као глобално најраспрострањенији српски *-изам* представља, како аутори уочавају, ретку књижевну и културолошку вредност. Душан Стојковић саставио је веома користан попис текстова страних авангардиста о сигнализму. Јелена Марићевић Балаћ, уредница зборника, пише о рецепцији збирке *Свиња је одличан њивач* у Пољској. Уз то, она уочава и више рецентних таласа рецепције Тодоровићеве поезије, поредећи је са поезијом пољске песникиње Еве Липске. Текст је интерпретативног карактера, а поједини одломци могу се читати као студија о одређеним сигналистичким мотивима, попут ока, деце и сексуалности. Прилог Јоане Орске, „Шта сигналізује змија?” у преводу са пољског Бисерке Рајчић, значајно је сведочанство о заинтересованости пољских тумача да се баве питањима сигналистичке поезије, конкретно, њеном перформативном димензијом, историјским и националним контекстом и пореклом, поетиком, стилем и односом према језику. Другу целину затвара текст „У духу дадаистичке дрскости” Јакуба Корнхаузера, значајног за популаризацију сигнализма у Пољској. Ради се о поговору пољском преводу збирке *Свиња је одличан њивач* (2020), који је такође превела Бисерка Рајчић. Аутор који је уз Кингу Сјевјор, такође, био и преводилац, у кратком тексту предочава кључне поетичке специфичности српског правца.

Трећа целина се директно надовезује на претходну. Душан Стојковић пише о дисертацији Јулијана Корнхаузера, Јакубовог оца, пољског слависте, који је „сигнализам на велика врата увео на светску неоавангардну позорницу”. Стојковић се у другом тексту бави и докторском дисертацијом Миливоја Павловића, *Авантарда, неоавантарда и сигналаизам*. Поредећи је са већ поменутом Корнхаузеровом, као и са дисертацијом

Живана Живковића, *Сигнализам: џенеза, џоеџика и умеџничка џракса*, закључује да се сва три проучаваоца баве различитим аспектима нашег најзначајнијег неоавангардног покрета и да су њихове студије доказале неоспоран значај Мирољуба Тодоровића за српску књижевност и књижевну историју. Следи, такође, Стојковићев прилог, приказ зборника *Токови сигнала*. Аутор изнова закључује да је сигнализам веома постојан правац чији се крај не може ни наслутити. У истом кључу пише и приказ Тодоровићевог *Дневника сигнала 1984–1989*, објављеног 2019. године. Приказ, насловљен „Сигнализам на длану”, представља и последњи текст треће целине, њену својеврсну поенту. Стојковић на више места предочава исте чињенице, стога трећа целина зборника садржи бројна понављања.

Четврту целину зборника, „О сигналистичкој прози”, отвара текст Николе Цветковића у ком аутор износи могућности читања *Дневника сигнала 1984–1989* као белетристичког дела. Како је текст „Дневник сигнала – роман Тодоровићевог опуса” одломак из обимније студије, скраћен за потребе зборника, он само износи кључне идеје студије, не трудећи се да их подробије објасни. Због тога се на тренутке чини некохерентим. Следе три текста о Тодоровићевом роману *Боли ме блајбинџер* (2009). У првом се Мирјана Д. Бојанић Ћирковић превасходно бави његовим језичким слојем. Веома подробно, ауторка испитује изражајне могућности жаргона и шатровачког језика, као и њихову семантичку функцију у роману. Милош Михаиловић фокус свог рада усмерава на елементе карневализације у Тодоровићевој прози, као и на њене визуелне, односно жанровске и интермедијалне елементе, „слике” и „жваке”. У општијем закључку, Михаиловић додаје да сигнализам не тежи елитизму и неразумљивости, попут других (нео)авангардних праваца. Последњи текст одељка о прози јесте „S&S: Сексуално(ст) у сигналистичком (шатро) роману *Боли ме блајбинџер* Мирољуба Тодоровића”, који функционише као студиознији приказ. Папић у сексуалности види *cogito* читавог романа и, тумачећи бројне конкретизације сексуалног, поставља скицу за даље интерпретације романа.

Пета целина је посвећена сигналистичкој поезији. Њу отвара студија Мирјане Бојанић Ћирковић о мотиву киборга у поезији Мирољуба Тодоровића. Она је репрезентативна првенствено јер нуди један од могућих модела тумачења нетрадиционалне, сигналистичке поезије. Испитујући не само њен књижевни аспект већ и визуелни и аудитивни, ауторка долази до далекосежних закључака о самој природи сигналистичке поезије и нужности њених тумача да се баве и природним и техничким наукама, попут астрономије и кибернетике. Циклус-поема „Киборг” заиста представља, како Бојанић Ћирковић уочава, својеврстан еп који проговара о надличном доживљају епохе краја двадесетог и почетка двадесет првог века. Следећи текст Милене Кулић значајан је јер осветљава

и поетику другог неизоставног песника сигнализма, Љубише Јоцића, тачније поетику његове сигналистичке фазе, оличене збирком песама *Месечина у шејтрајаку*. Иако је акценат на самој збирци, Кулић пише и о специфичности Јоцићеве поетике, као и о његовим рефлексијама о самом сигнализму.

Следе два приказа збирке песама Јелене Марићевић Балаћ, *Без длаке на срцу*. Премда објављена у библиотеци „Сигнал” 2020. године и садржи елементе сигналистичке поетике, њена збирка значајно успоставља дијалог са романтизмом. Први приказ аутора Владимира Б. Перића представља исцрпну херменеутичку студију о ауторкиним опсесивним мотивима. Несумњиво је да ће текст „Бескомпромисни динамизам кардиосигнала”, који је на трагу сигналистичког сцијентизма, бити незаобилазан основ сваке озбиљније студије о песникињи. Други приказ, чији је аутор Стефан П. Пајовић, знатно је мање интерпретативан и слободније написан. Иако лабавије организован, он осветљава важне аспекте поезије Марићевић Балаћ, метафоричност и версификацију. Пајовић у најуспелијим одломцима виспрено тумачи метаметричка значења збирке *Без длаке на срцу*.

Последњи текст целине о поезији је приказ Љилане Лукић поводом избора Тодоровићевих песама *Из ока сновигећел* (2017). Текст „На размеђи снова и јаве” претходно је објављен у *Новој Зори* (број 69–70). Ауторка поред неструктурираног формалног описа збирке летимично објашњава и поетске фазе Мирољуба Тодоровић, чиме се зборник уланчава у кохерентну, иако на тренутке репетативну целину.

Последња скупина текстова посвећена је интермедијалној димензији сигнализма. Текст Зорана Стефановића „Сигнализам, скривена димензија српске и југословенске уметности и перформанса” интердисциплинарно лоцира уметност сигналистичког перформанса у ширем контексту маргинализоване југословенске и српске перформативне сцене. У компаративном кључу аутор сагледава Тодоровићеву перформативност наспрам Богданке Познановић, Марине Абрамовић, Славка Матковића, Андреја Тишме и Вујице Решиног Туцића, између осталих. Рад представља и значајно преиспитивање вредности сигналистичке гестуалне поезије. Исти аутор у другом тексту пише о стриповима Дејана Богојевића у светлу нових мултимедијалних теорија, доказујући да је сигналистичка уметност доиста архајска и примална. Зборник затварају фрагменти из обимније студије Слободана Шкерковића, под насловом „Мит о машини II”. Аутор у филозофском есеју проматра могућности инкорпорације машине, односно рачунара и артифицијалне интелигенције у уметности. Текст представља и користан каталог размишљања о истој проблематици кроз историју. Није неопходно напоменути да је и сам творац сигнализма, Мирољуб Тодоровић, проматрао исте идеје.

За крај, довољно је сложити се са приређивачком напоменом Марићевић Балаћ о доприносу зборника не само интерпретацији сигнализма већ и много општијим проучавањима српске културе и уметности. *Тумачења сигнализма* несумњиво јесу вредан путоказ будућим тумачима упркос разнородности текстова и њиховом неуједначеном квалитету. Уреднички посао може се сматрати успешним има ли се у виду организација текстова која неретко твори привид да је зборник једна студија која тежи да буде целовита. Но, шест целина зборника свакако јесу чврсти темељи за подробнија и далекосежнија испитивања сигналистичких феномена. Како код нас, тако и свуда где је сигнализам одјекнуо.

Лазар БУКУМИРОВИЋ